

IRENEUSZ MARIAN ŚWITAŁA

GODNOŚĆ OSOBY STARSZEJ
W NOWEJ RZECZYWISTOŚCI SPOŁECZNEJ

THE DIGNITY OF THE ELDERLY
IN THE NEW SOCIAL REALITY

A b s t r a c t. In times of dynamic socio-cultural and moral problem of human dignity becomes the subject of interest ethicists and educators. Conflicts, misunderstandings and increase social pathology leads to dilemmas axiological and undermining moral standards. In the case of the disappearance of authority and the depreciation of merit, there is a need to make the public aware that human dignity is the foundation of social and moral human functioning. Especially the elderly, the disabled, experiencing negative situations affecting their self-esteem and social belonging.

Key words: dignity; elderly person; ethics; value; moral norms.

WSTĘP

Starość człowieka nie jest dziś tematem atrakcyjnym, zwłaszcza ludzie młodzi traktują ten etap życia jako coś odległego, nierealnego, wywołującego niechęć i skojarzenia o zabarwieniu pejoratywnym. Często spotykamy się z określeniem, że osoby starsze są „ciężarem” generującym koszty ekonomiczne i socjalne budżetu państwa. Jednak, jak wskazuje Virpi Timonen, „starzejące się społeczeństwo nie musi mieć ujemnego wpływu na gospodar-

Dr hab. IRENEUSZ M. ŚWITAŁA – dziekan Wydziału Pedagogicznego, kierownik Katedry Etyki Pracy Socjalnej i Polityki Społecznej UP; adres do korespondencji: Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, ul. Podhorążych 2, 30-084 Kraków; e-mail: iswitala@up.krakow.pl

kę, i nie musi prowadzić do spowolnienia gospodarki”¹, zatem postrzeganie schyłkowego okresu życia przez pryzmat kosztów i strat pozwala na utrwalanie zniekształconego obrazu ludzi starszych.

Starość jest tym etapem w życiu człowieka, który potocznie kojarzy się z chorobami, biedą, biernością, brakiem samodzielności, malkontentem, co powoduje, że pozycja społeczna seniorów w rodzinie czy środowisku lokalnym jest niska. Osoby starsze doświadczają niechęci i braku zrozumienia ze strony najbliższego otoczenia. Odczuwają bezsens życia, bezużyteczność, osamotnienie, co godzi w ich poczucie własnej wartości.

Pod wpływem zmian społecznych i przeobrażeń kulturowych obserwujemy zanik społeczeństw postfiguratywnych, u podstaw których leży szacunek wobec najstarszego pokolenia. Obecnie jesteśmy świadkami rozpowszechniania się kultury kofiguratywnej, w której seniorzy są marginalizowani, oraz prefiguratywnej, charakteryzującej się szybkim tempem życia, wielokulturowością, w której dominują wzorce prezentowane przez młode pokolenia². Współczesne trendy kulturowe, zwłaszcza kultura instant, wpłynęły na rozpowszechnienie się negatywnych postaw wobec starości i osób starszych. Ageizm widoczny na rynku pracy, stereotypizacja, gerontofobia, czyli irracjonalny strach przed starymi ludźmi, a nawet wrogość, dyskryminacja wiekowa oraz marginalizacja na wielu płaszczyznach (społeczna, kulturowa, ekonomiczna, polityczna) determinują niską pozycję osób starszych w społeczeństwie³. W tzw. cywilizacji europejskiej dominują postawy hedonistyczne, kultywuje się młodość, urodę, mobilność, sukces, zabawę i korzystanie z życia, prestiż społeczny. Panujące stereotypy i uprzedzenia powodują, że najstarsza grupa wiekowa narażona jest na marginalizację, a nawet wykluczenie społeczne, co jest sprzeczne z ideą państwa demokratycznego oraz zasadami etyki humanistycznej⁴.

¹ V. TIMONEN, *Ageing Societies: A Comparative Introduction*, Maidenhead: McGraw-Hill 2008, s. 3.

² M. MEAD, *Kultura i tożsamość. Studium dystansu międzypokoleniowego*, tłum. J. Hołówna, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2000.

³ Zob. J. NAWROCKA, *Społeczne doświadczenie starości: stereotypy, postawy, wybory*, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls” 2013; P. KOCIMSKA, *Starość wyzwaniem dla współczesności*, „Niebieska Linia” 2003, nr 5(28) s. 6-7; J. NICOLE-URBANOWICZ, *Ageizm i dyskryminacja ze względu na wiek*, „Niebieska Linia” 2006, nr 6(47) s. 6; A. ZYCH, *Leksykon gerontologii*, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls” 2007.

⁴ I. SERAFIN, *Odkrywanie codzienności ludzi starszych drogą do ich (z)rozumienia*, w: A.A. ZYCH (red.), *Poznać, zrozumieć, zaakceptować starość*, Łask: Over Group 2012, s. 71-78.

Wzrastająca liczba osób po 60 roku życia generuje społeczną dyskusję nad jakością starości. Analizując sytuację społeczno-ekonomiczną, zauważa się zróżnicowanie pod względem szeroko definiowanej aktywności, zasobów ekonomicznych, stanu zdrowia, sytuacji rodzinnej oraz samodzielności starszych członków społeczeństwa. Niezależnie jednak od poziomu zaspokajania potrzeb wyższego i niższego rzędu czy też posiadanych zasobów istotne staje się postrzeganie przez seniorów ich roli i pozycji w społeczeństwie, którego funkcjonowanie determinowane jest płynną nowoczesnością i permanentną zmianą.

Celem opracowania jest zwrócenie uwagi na sytuację psychospołeczną osób starszych z punktu widzenia etyki, która koncentruje się na warunkach, ocenach i normach dotyczących postępowania ludzkiego. Etyka ze względu na swój przedmiot jest nauką o przyczynach wyboru działań chroniących osoby i relacje osobowe. Podstawą postępowania etycznego jest odpowiedzialność za inne osoby, a wśród nich działania chroniące osoby i dobro – odpowiedzialność jest elementem sprawiedliwości, należącej do etyki⁵. Zagadnienia moralne związane z ochroną osób starszych czy niepełnosprawnych stają się coraz częściej przedmiotem rozważań etyków, co jest zrozumiałe w okresie niepokoїв, kryzysów, konfliktów społecznych, a przede wszystkim zmian kulturalno-obyczajowych w rodzinach i społecznościach.

Godność osób starszych, wyrażająca się w pragnieniu posiadania szacunku społeczności, w której żyją, może być zagrożona ze względu na pogłębiającą się ich marginalizację.

GODNOŚĆ CZŁOWIEKA JAKO KATEGORIA AKSJOLOGICZNA

Pojęcie godności stanowi podstawę dla humanistycznych rozważań nad etyczną działalnością człowieka – podstawę etyki normatywnej. Godność człowieka to wartość naczelna, która pełni funkcję obiektywnej normy moralnej i jest moralnym składnikiem osobowości, umożliwiającym kształtowanie się poczucia tożsamości.

Podstawowymi terminami w rozważaniach moralności są normy moralne i wartości, którymi w sposób szczegółowy zajmuje się aksjologia. Normy

⁵ M. GOGACZ, *Ku etyce chronienia osób (wokół podstaw etyki)*, Warszawa: Pallottinum 1991, s. 3-7.

moralne to reguły, przepisy, powinności, obowiązki, zobowiązania, funkcjonujące w danej zbiorowości i wyznaczające postępowanie człowieka. Normy odnoszą się do sądów i zdań imperatywnych, które wyrażają nakaz lub zakaz określonego zachowania, mogą one usuwać wrogość tam, gdzie jest ona bezpodstawna, i łagodzić ją, gdzie konflikt jest obiektywny, mają też działanie integrujące⁶.

Moralność jest zróżnicowana, ulega historycznym przemianom – w różnych epokach inaczej pojmowano problem wolności, godności, praw człowieka, tolerancji i sprawiedliwości. O jej złożoności, pluralizmie przekonań i zachowań moralnych decydują warunki materialno-cywilizacyjne, założenia filozoficzne i światopoglądowe oraz wychowanie, zaś podłożem moralności są religie lub poglądy laickie. Moralność religijna odwołuje się do boskich źródeł i sankcji – to Bóg jest moralnym prawodawcą i sędzią, dobrem najwyższym, a moralność służy osiągnięciu zbawienia wiecznego. Moralność świecka odwołuje się jedynie do źródeł uzasadnień i doczesnych sankcji społecznych⁷.

W naszym kręgu kulturowym moralność oparta jest na chrześcijaństwie, a etyka chrześcijańska przyjmuje za podstawę nauczanie Jezusa z Nazaretu. Istnienie Jezusa, jego życie, cierpienie, śmierć, jest normą absolutną, personalną, a równocześnie uniwersalną – jest źródłem moralności chrześcijańskiej. Źródło etyki chrześcijańskiej stanowią więc Biblia, tradycja i nauczanie Kościoła, a podstawowym postulatem jest idea miłości bliźniego przejawiająca się w konkretnym działaniu. Stąd wywodzą się takie wartości, jak miłość, braterstwo, solidarność, godność i maksyma „będziesz miłował bliźniego swego jak siebie samego”.

Współcześni etycy próbują odpowiedzieć na pytanie, jaka jest kondycja moralna polskiego społeczeństwa. Zwracają uwagę na fakt, że współczesność jest często przeżywana jako stan kryzysu, anomii, rozpadu wartości i ideałów, a wolność jest uznawana za główny składnik nowoczesnej mentalności. Wspomniany rozpad dotyczy szczególnie wartości i norm moralnych, a okres transformacji cechuje się przejściem od moralności ogólnej do sytuacyjnej, od moralności rygorystycznej do permisywnej, pozwalającej na całkowitą swobo-

⁶ M. OSSOWSKA, *Normy moralne*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2000, s. 5-7.

⁷ P. VARDY, P. GROSCHE, *Etyka. Poglądy i problemy*, tłum. J. Łoziński, Poznań: Zysk i S-ka 1995, s. 10 n.

dę w postępowaniu, od moralności zakazów do moralności indywidualnego osądu, gdzie główną wartością stała się wolność osobista⁸.

Pierwszą i podstawową wartością w państwie demokratycznym jest ochrona życia i wspólnego bytu oraz sprawiedliwość, oparta na poszanowaniu moralnej autonomii jednostki, czyli traktowanie człowieka jako wolnej, samodzielnej i godnej poszanowania osoby. Godność każdego człowieka i traktowanie go jako cel, a nie środek – to podstawowy aksjomat moralny wywodzący się z etyki humanistycznej⁹.

Jedną z najważniejszych norm umożliwiających funkcjonowanie społeczne człowieka jest norma w obronie godności. „Miej godność i szanuj cudzą” – to najogólniejsze stwierdzenie, które określa normę w obronie godności. Dzisiaj w obronie własnej godności nikt się nie pojedykuje, ale często takie sprawy trafiają na wokandę sądową. Naruszenie tej zasady jest częste we współczesnym społeczeństwie, na przykład wtedy, gdy kogoś ośmieszamy publicznie, pozbawiamy praw, niesłusznie oskarżamy lub pozbawiamy godnych warunków życia i skazujemy na życie w nędzy czy izolację.

Godność osoby ludzkiej jest podstawą praw człowieka¹⁰ – to szczególna wartość, jaką posiada każdy człowiek jako istota ludzka, rozumna i wolna, zasługująca na szacunek innych ludzi. W ujęciu Jana Pawła II godność człowieka wynika z samego faktu jego istnienia jako osoby, z jego rozumnej natury i wolnej woli.

Godność ludzka wynika z natury człowieka i jego wyjątkowej roli w świecie. Prawa człowieka wszystkich cywilizowanych państw zapewniają człowiekowi bezpieczeństwo fizyczne, wolność osobistą, wolność słowa, dotyczy to także praw obywatelskich. Najpełniejszy obraz godności ludzkiej zawiera „Deklaracja Praw Człowieka” Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ), uchwalona w Paryżu w 1948 r., w której zaznaczono, że wszyscy ludzie rodzą się wolni i równi pod względem swojej godności i praw. Są obdarzeni rozumem i sumieniem i powinni postępować w duchu braterstwa (art. 1).

⁸ M. MIDGLEY *Pochodzenie etyki*, tłum. W.J. Bober, w: P. SINGER (red.), *Przewodnik po etyce*, oprac. wyd. polskiego J. Górnicka, Warszawa: Książka i Wiedza 1998, s. 29-30.

⁹ J. MARIAŃSKI, *Kondycja moralna społeczeństwa polskiego: hipotezy wstępne*, „Społeczeństwo” 10(2000), nr 1(37), s. 166.

¹⁰ Z. STAWROWSKI, *Aksjologiczne podstawy konstytucji. Komisja ds. aksjologii Konstytucji*, Rzecznik Praw Obywatelskich 2006, <http://www.vop.gov> [dostęp: 07.10.2016].

Każdy człowiek ma prawo do życia; wolności i bezpieczeństwa swojej osoby (art. 3) i nie można go traktować w sposób poniżający¹¹.

W pojęciu godności chodzi nie tylko o zewnętrzne formy zachowań, ale przede wszystkim o zachowanie etyczne – godne człowieka. W pedagogice „godność własna” człowieka jest związana z pojęciem podmiotowości i podmiotową aktywnością – jako atrybutami ludzkiej istoty – i kształtowaniem indywidualnego „Ja”, dokonywaniem niezależnych wyborów wbrew naciskom z zewnątrz¹².

Godność to pojęcie treściowo różnorodne i uwarunkowane kulturowo, mające dwie zasadnicze odmiany znaczeniowe. Według pierwszej godność przysługuje automatycznie każdemu człowiekowi z tytułu jego uprzywilejowanego miejsca w przyrodzie, ponieważ ma on rozum, wolę i system wartości. Drugie podejście podkreśla, że godność jest cechą elitarną, na którą trzeba zasłużyć, wypracować w ciągu życia – służy temu wychowanie i autokreacja. W naukach pedagogicznych „godność” rozumiana jest zarówno jako poczucie własnej wartości, jak i szacunek dla godności drugiego człowieka. To fundamentalna zasada etyczna, ideał moralny oraz cel wychowania jednostek, postawa wychowawcza, nośnik innych ogólnoludzkich wartości, takich jak tolerancja, sprawiedliwość, wierność sobie, akceptacja, sens człowieczeństwa¹³.

Źródłami ludzkiej godności są: siła moralna jednostki, aktywna postawa i poczucie wolności. Siła moralna to rodzaj wyczułonego sumienia, charakteryzującego się wysokim poziomem rozwoju, zgodność postępowania z uznanymi normami moralnymi, samokontrola własnego zachowania. Drugim źródłem jest aktywna postawa człowieka, który sam pracuje na swoją godność i jej zewnętrzną ocenę. Aktywność przejawia się w różnych formach, np. poprzez medytację, samokształcenie, pracę twórczą i produkcyjną. Wolność to trzeci warunek godności, to swoboda wyboru działań, idei i dyrektywa edukacyjna podmiotowego traktowania drugiego człowieka, poszanowanie jego godności, tolerancja dla odmienności, wychowania w duchu pluralizmu poglądów¹⁴.

¹¹ F.J. MAZUREK, *Godność osoby ludzkiej podstawą praw człowieka*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2001.

¹² T. PILCH (red.), *Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku*, t. I, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak” 2003, s. 80-83.

¹³ A. ŻYWCZOK, *Poszanowanie godności człowieka – „klucz” pedagogicznego autorytetu*, w: D. EKIERT-OLDROYD (red.), *Współczesny nauczyciel w koncepcjach pedagogicznych i praktyce edukacyjnej*, „Chowanna” 1(26)(2006), s. 70-80.

¹⁴ T. PILCH, *Encyklopedia Pedagogiczna XXI w.*, s. 82-83.

Analizując zagadnienie godności oraz sytuację demograficzną Polski, zasadna staje się refleksja nad godnością osób starszych, które w niedalekiej przyszłości będą stanowić najliczniejszą grupę społeczną.

GODNOŚĆ OSÓB STARSZYCH W XXI WIEKU

Proces starzenia się człowieka można rozpatrywać w aspekcie jednostkowym i ogólnospołecznym. Wiek stanowi podstawowy czynnik biologiczny, który jest wyznacznikiem miejsca w społeczeństwie. Wraz z upływem lat zmieniają się role społeczne, które determinują przynależność jednostki do poszczególnych grup. Treścią życia każdego człowieka dorosłego jest realizacja określonych ról zawodowych i społecznych. Człowiek realizujący poszczególne role cieszy się szacunkiem otoczenia i zaspokaja potrzebę użyteczności społecznej. Przejście na emeryturę stanowi przełomowy, stresogenny moment w życiu jednostki¹⁵. Zmiana statusu społecznego, wycofanie się z aktywności zawodowej, ograniczenie kontaktów z osobami mobilnymi zawodowo, umiejętnie zagospodarowanie pojawiającego się „nadmiaru czasu” na emeryturze determinują postawy seniorów wobec starości oraz postawy młodszego pokolenia wobec najstarszej grupy wiekowej.

Analizując źródła historyczne, zauważamy, że stosunek do ludzi starszych na przestrzeni wieków ulegał zmianom pod wpływem określonych czynników. W społeczeństwach pierwotnych, rodowych i plemiennych, gdzie ludzie musieli walczyć o przetrwanie, większość osób starszych żyła na marginesie wspólnoty, w ciężkich okresach głodu czy wojen plemiennych, byli usuwani z rodów, skłaniani do samobójstw, a nawet pozbawiani życia. Zdarzało się, że nieliczni stawali się przywódcami plemion, ale ich autorytet malał w miarę osłabiania się sił fizycznych. Ludzie prehistoryczni i starożytni żyli krótko, dlatego starość była zjawiskiem wyjątkowym, niezwykłym, boskim darem i budziła respekt.

Od czasów starożytnych poprzez średniowiecze zauważamy dwa stanowiska dotyczące okresu starości. Pierwsze reprezentowali Platon (427-347 p.n.e.) i Cyncero (106-43 p.n.e.), postrzegając ludzi starszych jako doświadczonych mędrców, godnych szacunku. Inny pogląd reprezentował Arystoteles (348-322

¹⁵ T.H. HOLMES, R.H. RAHE, *The Social Readjustment Rating Scale*, „Journal of Psychosomatic Research” 11(1967), nr 2, s. 213-218.

p.n.e.), podkreślając negatywne cechy starości, tj. kłótność, skąpstwo, tchórzostwo i wykluczenie z życia publicznego.

Wraz z rozwojem chrześcijaństwa zaczęto głosić, że osoby starsze potrzebują szacunku i opieki, ale praktycznie Kościół nie interesował się ich losem. Jedynie ludzie zamożni dbali o zapewnienie sobie godnej starości, pozostali byli zdani na łaskę innych lub żebrali i umierali w przytułkach¹⁶.

W XI wieku zaczęły powstawać osady i miasta, budowano zamki, katedry, klasztory, w których książęta i rycerze spędzali starość. Wydłużyła się średnia długość życia i ludzie starzy przestali być rzadkością. Szczególnie ciężki był los starych kobiet, którym przypisywano kontakty z diabłem, za co płonęły na stosie jako czarownice¹⁷. W okresie renesansu, w XV i XVI wieku, wiele osób starszych było władcami, ministrami, dyplomatami, kupcami czy duchownymi i otaczano ich szacunkiem. Jednak w literaturze pojawiają się negatywne opisy starych mężczyzn i kobiet, którym przypisywano brzydotę, zepsucie i pogardę¹⁸.

Postawy wobec starości i osób starych zmieniały się na przestrzeni dziejów. Zróżnicowanie postrzegania najstarszych członków społeczeństw zależne było od statusu materialnego, wierzeń religijnych oraz czynników kulturowych. Osoby starsze cieszyły się większym szacunkiem w społeczeństwach tradycyjnych, ponieważ stanowiły symbol ciągłości społeczeństw. Rozwój społeczeństwa industrialnego obniżył autorytet osób starszych, ich wiedza i doświadczenie musiały ustąpić miejsca nowoczesnym technologiom i szybkiemu tempu życia. Współcześnie seniorzy są utożsamiani z grupą osób słabych i nieaktywnych społecznie. Poczucie wykluczenia i izolacji wśród osób starszych obniża ich poczucie własnej wartości, wypacza samoocenę. „W każdym pokoleniu ludzie żałują utraconej młodości, a młodzi obawiają się nadchodzącej starości. Zachodnia myśl uważa starość za zło, kalectwo, za smutny czas, który jest przygotowaniem do śmierci”¹⁹.

Analizując zagadnienie „godności” w kontekście zwiększającej się populacji osób starszych należy uwzględnić, iż uwarunkowania zachowań godnościowych można podzielić na dwie grupy:

¹⁶ G. MINOS, *Historia starości*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Volumen 1995, s. 22 n.

¹⁷ J. KRACIK, *Być starym dawno temu*, „Tygodnik Powszechny” 2000, nr 1-2(39-40), s. 39-40.

¹⁸ I. LE GOFF, *Człowiek średniowiecza*, Warszawa–Gdańsk: Volumen–Marabut 1996, s. 45 n.

¹⁹ E. MAGIERA, *Relacje między pokoleniami na przestrzeni wieków*, w: B. BUGAJSKA (red.), *Młodość i starość. Integracja pokoleń*, Szczecin: Wydawnictwo ZAPOL 2010, s. 95.

a) zewnętrzne, niezależne od jednostki – są to np. uwarunkowania historyczne, ekonomiczne i społeczno-polityczne;

b) wewnętrzne – tkwiące w osobowości człowieka, w jego strukturze psychofizycznej, intelektualnej, emocjonalnej, postawie moralnej czy stylu życia.

Uwarunkowania ekonomiczne, które kwalifikują się do pierwszej grupy, bezpośrednio wpływają na ludzkie zachowania, postawy, normy oraz wyznawane wartości. W Polsce osoby starsze utrzymują się głównie z emerytury (88%) oraz renty (8%), niewiele osób ma dwa źródła dochodu i pracuje zarobkowo. Niskie dochody (od 1 marca 2016 r. najniższe świadczenie to 676 zł – 882 zł)²⁰ wpływają na postrzeganie seniorów jako osób ubogich, żyjących w nędzy. Patrzenie na starość przez pryzmat zasobów ekonomicznych pozbawia godności najstarsze pokolenie. Wyznacznikiem wartości człowieka staje się zasobność jego portfela. Utożsamienie starości z biedą i ubóstwem generuje w młodszych pokoleniach „powinność” okazywania litości i współczucia. Takie postawy znacznie obniżają wartość człowieka starego, który pomimo posiadanej wiedzy, umiejętności, doświadczenia, nie jest szanowany, lecz traktowany jako „biedny niesamodzielny staruszek”, którego najlepiej umieścić w domu pomocy społecznej. Osoby starsze przebywające w placówkach opiekuńczych mogą odczuwać swoiste ograniczenie wolności, przymus zachowań i przedmiotowe traktowanie, co podważa ich godność i suwerenność. Wielu seniorów ma poczucie krzywdy, degradacji społecznej, spadku własnej wartości, co narusza ich godność osobistą.

Obok czynników ekonomicznych istotne stają się warunki polityczno-społeczne panujące w danym środowisku. Widać to na przykładzie dwóch przeciwstawnych systemów sprawowania władzy: demokracji i dyktatury. Demokracja sprzyja utrwalaniu postaw godnościowych, zaś fanatyzm polityczny i religijny, rasizm, nacjonalizm, dyktatura deprecjonują, a nawet niwelują pojęcie godności.

Niezależnie od wieku, na co dzień nie myśli się o poczuciu własnej godności, zakorzenione postawy i normy są czymś naturalnym, nad czym się nie zastanawiamy. Pod wpływem własnych przeżyć i doświadczeń wartościujemy, co w danej sytuacji mieści się w kategoriach „moralności” i „poszanowania godności ludzkiej”.

²⁰ ZAKŁAD UBEZPIECZEŃ SPOŁECZNYCH, <http://www.zus.pl/default.asp?p=1&id=52> [dostęp: 19.09.2016].

Wewnętrznych uwarunkowań godności człowieka należy upatrywać w jego osobowości, szczególnie w predyspozycjach biopsychospołecznych, wrażliwości moralnej, poczuciu własnej wartości, stylu i jakości życia. Godność człowieka w dużym stopniu zależy od samooceny, preferowane wartości uniwersalne wzbogacają osobowość, czyniąc człowieka wrażliwszym na los innych. Wraz z wydłużeniem ludzkiego życia wyzwaniem, w kontekście poszanowania godności osób starszych, staje się sposób przeżywania starości.

Literatura przedmiotu wyróżnia trzy modele (sposoby) przeżywania starości²¹. Wraz z upływem lat pojawiają się odczuwalne straty i deficyty w funkcjonowaniu człowieka. Jeśli zmiany te nie przebiegają gwałtownie i nie powodują natychmiastowego upośledzenia wielu funkcji życiowych, to starzenie się przebiega zwyczajnie. Przeobrażenia następują stopniowo i są naturalne. Człowiek starzejący się zwyczajnie jest w stanie prawidłowo funkcjonować zarówno w sferze fizycznej, jak i psychospołecznej.

Optymalnym modelem przeżywania starości jest pomyślne starzenie się, charakteryzujące się czynnikami spowalniającymi proces starzenia. Pomyślne starzenie sprzyja utrwalaniu poczucia godności i pozwala na doświadczanie wysokiej jakości życia. Zgodnie z definicją Światowej Organizacji Zdrowia (WHO) jakością życia to „postrzeganie przez osobę własnej sytuacji życiowej w kontekście uwarunkowań kulturowych, systemu wartości oraz związku ze swoimi celami, normami i zainteresowaniami”²². Jakość życia uwarunkowana jest przede wszystkim stanem zdrowia fizycznego i psychicznego, stopniem niezależności, głębokością, jakością kontaktów społecznych, poglądami, wierzeniami, przekonaniami, religią, a przede wszystkim aktywnością²³.

Osoby starzejące się w sposób pomyślny przejawiają predykatory spowalniające proces starzenia, a tym samym podnoszące satysfakcję życiową. Seniorzy przeżywający swoją starość w sposób pomyślny są lepiej postrzegani przez młodsze pokolenia, co sprzyja waloryzacji schyłkowego okresu życia i poszanowaniu godności.

²¹ W. KOŁODZIEJ, *Bio-psycho-społeczne funkcjonowanie osób starszych a społeczne stereotypy i uprzedzenia dotyczące starzenia się i starości*, w: A. NOWICKA (red.), *Wybrane problemy osób starszych*, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls” 2010, s. 62; R.D. HILL, *Pozytywne starzenie się. Młodzi duchem w jesieni życia*, Warszawa: Wydawnictwo Laurum 2010, s. 38; M. HALICKA, *Satysfakcja życiowa ludzi starych*, Białystok: Wydawnictwo Akademii Medycznej 2004.

²² WHOQOL, *Measuring Quality of Life*, www.who.int/mental_health/media/68.pdf [dostęp: 17.10.2016].

²³ N. PIKUŁA, *Zdrowie i aktywność społeczna jako determinanty jakości życia osób starszych*, w: A.A. ZYCH (red.), *Poznać, zrozumieć i zaakceptować*, s. 312-317.

Niestety, nie wszyscy seniorzy starzeją się w sposób naturalny lub pomyślny. Wraz z wydłużeniem ludzkiego życia, a tym samym powiększaniem się grupy osiemdziesięciolatków, obserwujemy rosnącą liczbę osób przeżywających starość w sposób patologiczny.

W chwili, gdy do nieuniknionych zmian „dołączają się” choroby somatyczne lub zaburzenia psychiczne, pomyślna starość przekształca się w polipatologię, czyli odchylenie od normalnego przeżywania starości. Starzenie się w warunkach choroby powoduje pogarszanie stanu zdrowia, co skutkuje niepełnosprawnością funkcjonalną²⁴. Przebieg choroby, połączony z procesem starzenia się, wywołuje liczne deficyty w prawidłowym egzystowaniu człowieka. Brak możliwości samodzielnego życia powoduje uzależnienie się od otoczenia. W wielu przypadkach krewni nie mogą lub nie chcą zajmować się najstarszym członkiem rodziny, wskutek czego chory umieszczany jest w placówkach opiekuńczych, w których czuje się osamotniony i odrzucony.

Poszanowanie godności osoby starszej, która przeżywa starość w sposób patologiczny, niewątpliwie stanowi wyzwanie XXI wieku zarówno dla rodziny seniora, opiekunów nieformalnych, pracowników placówek opiekuńczych, jak i służb społecznych. Łatwiej obdarzyć szacunkiem i zrozumieniem człowieka zdrowego, mającego chęć do dalszego życia i działania. Natomiast w chwili zetknięcia z chorobą, cierpieniem, często brakiem sensu życia osoba starsza zapomina, iż niezależnie od stanu zdrowia ma niezbywalną godność, która jest wartością nadrzędną. Na przeżywanie starości patologicznej z godnością bez wątplenia wpływa poczucie sensu życia osoby chorej. Jeśli senior nie ma jasno sprecyzowanego systemu wartości i postaw moralnych, nieumiejętnie dostosowuje się do zachodzących zmian. Jeśli natomiast – pomimo choroby i przykucia do łóżka – człowiek odnajduje wartość ludzkiego życia, cel oraz sens bólu i cierpienia, ocala własną godność²⁵. Panujące trendy kulturowe znacznie obniżają pozycję osób starszych, a co dopiero dotkniętych chorobą, zniedołężnieniem i uzależnieniem od pomocy innych. We współczesne kanony nie wpisują się osoby obłożnie chore, często zaniedbane przez opiekunów, mające problemy z zaspokojeniem potrzeb biologicznych, wymagające karmienia, plujące przy jedzeniu, jęczące z bólu, z odleżynami, nieprzyjemnie pachnące, wymagające całodobowej opieki. Przedmiotowe traktowanie, brak cierpliwości, zrozumienia i szacunku to podstawowe zagrożenia uderzające

²⁴ Por. R.D. HILL, *Pozytywne starzenie się*, s. 90.

²⁵ N.G. PIKUŁA, *Poczucie sensu życia osób starszych. Inspiracje do edukacji w starości*, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls” 2015, s. 49.

w godność człowieka starszego. Obok stanu zdrowia i sposobu doświadczania starości czynnikiem wpływającym na przeżywanie starości z godnością jest stopień samotności i osamotnienie. Z badań przeprowadzonych przez GUS, dotyczących sytuacji demograficznej osób starszych i konsekwencji starzenia się ludności Polski w świetle prognozy na lata 2014-2050²⁶, wynika, że zwiększa się liczba gospodarstw domowych z osobami starszymi, w tym mieszkającymi samotnie. W perspektywie 20 najbliższych lat tendencja ta się nasili. Jak wynika z badań, mężczyźni (w wieku 65-80 lat) najczęściej pozostają w związkach małżeńskich (78%), wdowców jest 16%, natomiast kobiety to najczęściej wdowy (58%) i zamężne (34%). W przypadku osób powyżej osiemdziesiątego roku życia zdecydowana większość (66%) żyje samotnie. Samotność i osamotnienie ludzi w podeszłym wieku może nasilać się w chwili śmierci współmałżonka, krewnych z rodziny czy też przyjaciół. Utrata z najbliższego otoczenia osób znaczących wzmaga u seniora przeświadczenie, iż staje się on „samotną wyspą”. Samotność i osamotnienie osób starszych to zjawiska, których jednostka może doświadczać, nie tylko żyjąc w pojedynkę. Te negatywne odczucia towarzyszą również seniorom, którzy mieszkają z rodzinami, jednak – pomimo fizycznej obecności innych osób – odczuwają oni samotność psychologiczną, która związana jest z brakiem więzi.

Rodzinne domy mogą stanowić dla osób starszych miejsca, w których doświadczają pogardy, braku zrozumienia, niechęci i zaniedbań. Starsi rodzice są bici, poniżani, pozostawiani bez opieki przez dorosłe dzieci. Młodszemu pokoleniu brakuje czasu, by pochylić się nad schorowanym rodzicem, by ofiarować mu kilka chwil rozmowy czy też uśmiech. Przedmiotowe traktowanie starych ludzi przez krewnych może wywoływać u nich swoistego rodzaju bunt oraz zatrącenie sensu życia.

Wyznacznikiem godnego traktowania jest doświadczanie szacunku od otoczenia. Należy zatem się zastanowić, czy starość człowieka, do którego personel medyczny, rodzina, pracownicy socjalni zwracają się jak do dziecka, używając przesadnych zdrobnień, może być starością przeżywaną z godnością? Czy mówiąc do podopiecznych lub uczestników różnych form wsparcia „po imieniu”, personel okazuje im szacunek? Czy nazywanie placówek wspierających seniorów „przedszkolami”, „przechowalniami” lub też „umieralnia-mi” stanowi podstawy do przeżywania starości w sposób godny? A gdzie

²⁶ GŁÓWNY URZĄD STATYSTYCZNY, *Sytuacja demograficzna osób starszych i konsekwencje starzenia się ludności Polski w świetle prognozy na lata 2014-2050*, <http://www.stat.gov.pl> [dostęp: 20.10.2016].

poszanowanie godności i podmiotowe traktowanie seniorów, którzy są oddawani do szpitali w okresie Świąt Bożego Narodzenia lub Wielkanocy przez najbliższych, chcących wyjechać na ferie świąteczne za granicę? Jak pisze Norbert G. Piкуła

Charakterystyczną cechą współczesnej cywilizacji stało się dokonywanie segregacji między zdrowymi (bliższymi życiu) a chorymi (bliższymi śmierci). Manifestuje się to usuwaniem chorych starych ludzi z życia społecznego, zanim umrą, i izolowanie ich w miejscach odosobnienia – szpitalach, hospicjach, w domach pomocy itp. Zdrowie, a nawet życie bliskich osób oddaje się w ręce tzw. personelu fachowego²⁷.

Kryzys poszanowania godności osób starszych wraz z rozwojem cywilizacyjnym będzie postępował coraz szybciej. Współczesny tryb życia wielu ludzi, tzw. styl konsumpcyjny, gdzie liczy się tu i teraz, „pogoń” za awansem społecznym oraz ukierunkowanie na osiągnięcie jak największych korzyści materialnych, wpływają na funkcjonowanie człowieka. „Ogólna automatyzacja współczesnego świata doprowadziła do wyobcowania człowieka: ze środowiska bliźnich, z natury oraz samego siebie”²⁸.

PODSUMOWANIE

Pogorszenie stanu zdrowia i sprawności psychofizycznych, osamotnienie – to największe zagrożenia dotyczące seniorów, wpływające negatywnie na poczucie godności. Subiektywne znaczenie poczucia godności wśród osób starszych jest rozumiane jako:

- (1) szacunek (innych i szacunek dla własnej osoby);
- (2) podmiotowość (prawo do autonomii i decydowania „mogę być sobą”);
- (3) podstawowe prawo człowieka;
- (4) wolność myślenia i swoboda działania;
- (5) immamentna wartość człowieka (coś, co decyduje o człowieczeństwie);
- (6) równość (jestem traktowany sprawiedliwie, na równi z innymi);

²⁷ N.G. PIKUŁA, *Godność osoby starszej w nauczaniu Jana Pawła II*, w: S. STEUDEN, M. STANOWSKA, K. JANOWSKI (red.), *Starzenie się z godnością*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2011, s. 52-53.

²⁸ R. PAWŁOWSKA, *Samotność człowieka – rozważania teoretyczne*, w: R. PAWŁOWSKA, E. JUNDZIŁ (red.), *Pedagogika człowieka samotnego*, Gdańsk: Wydawnictwo Gdańskiej Wyższej Szkoły Humanistycznej 2006, s. 17.

- (7) dostęp do dóbr (możliwość dobrych warunków życia, dostęp do środków niezbędnych do życia);
- (8) prywatność (poszanowanie intymności);
- (9) wola Boga (godność pochodzi od Boga);
- (10) aktywność i rozwój;
- (11) wierność sobie, honor (jestem wierny swoim wartościom);
- (12) członek godnego społeczeństwa (starania o ochronę praw obywatelskich, wzajemny szacunek)²⁹.

Międzynarodowe Centrum Studiów nad Godnością i Upokorzeniem upowszechniło program „Od upokorzenia do poszanowania godności” (*From Humiliation to Appreciation*), w ramach którego opisano akty upokorzenia (braku uwagi, ośmieszanie, dokuczanie, deprecjonowanie, manipulowanie, stygmatyzacja, stosowanie przemocy), stany upokorzenia (lęk, agresja, depresje) oraz poczucie zagrożenia upokorzeniem (wycofanie się, izolacja, osamotnienie). Program miał na celu wzmocnienie poczucia godności poprzez różnorodne działania w środowisku rodzinnym, zawodowym, lokalnym, grupie terapeutycznej, w placówkach leczniczych i opiekuńczych. Poczucie godności można wzmacniać poprzez tworzenie pozytywnych relacji, które podkreślają wartość człowieka, godnego szacunku czy poprzez wspólne ustalanie strategii działań, reguł, uważne słuchanie, poszanowanie praw i odrębności drugiego człowieka, dokumentowanie osiągnięć oraz wspólne rozwiązywanie konfliktów³⁰.

Podsumowując rozważania na temat godności człowieka starszego można stwierdzić, że osoby te silnie odczuwają potrzebę szacunku i wzmocnienia poczucia godności. Współczesna rzeczywistość stwarza wiele ograniczeń i powoduje kryzysy egzystencjalne, które pogarszają jakość życia seniorów. Procesu starzenia się nie można zahamować, ale można go modyfikować, by stał się dobrym okresem życia. Ważne jest psychiczne przygotowanie do starości – do tego potrzebna jest wczesna edukacja gerontologiczna. W wielu środowiskach rodzinnych brakuje właściwych wzorców kształtujących postawy wobec osób starszych.

Musimy sobie uzmysłwić, że troska o warunki życia osób starszych dziś to zapewnienie samemu sobie podstaw do godnej starości. Godność człowieka nie zna wieku. Co więcej,

²⁹ H. SĘK, Ł. KACZMAREK, *Życie z godnością w zdrowiu i chorobie*, „Czasopismo Psychologiczne” 15(2009), nr 2, s. 7-17.

³⁰ Tamże, s. 10.

z każdym kolejnym rokiem życia jesteśmy jej bardziej świadomi – wiąże się to z doświadczaniem sensu i poznaniem wartości życia³¹.

Przeżywanie starości w sposób godny, z poszanowaniem praw i wolności, w szacunku nie musi oznaczać „braku chorób” czy też niedołęstwa. Należy jednak uświadamiać wszystkie grupy wiekowe, że to nie stan zdrowia w wymiarze fizycznym czy też psychicznym wpływa na poszanowanie ludzkiej godności. Zdrowie w obszarze społecznym i duchowym kształtują godność człowieka oraz doświadczanie jej z otoczenia. Dla wielu seniorów „godna starość” tożsama jest z kochającą rodziną, która do końca traktuje człowieka starszego z szacunkiem i zrozumieniem.

BIBLIOGRAFIA

- GŁÓWNY URZĄD STATYSTYCZNY, Prognoza ludności na lata 2008-2035, www.stat.gov.pl [dostęp: 04.10.2016].
- GOGACZ M., Ku etyce chronienia osób (wokół podstaw etyki), Warszawa: Pallottinum 1991.
- HALICKA M., Satysfakcja życiowa ludzi starych, Białystok: Wydawnictwo Akademii Medycznej 2004.
- HILL R.D., Pozytywne starzenie się. Młodzi duchem w jesieni życia, Warszawa: Wydawnictwo Laurum 2010.
- HOLMES T.H., RAHE R.H., The Social Readjustment Rating Scale, „Journal of Psychosomatic Research” 11(1967), nr 2, s. 213-218.
- KOCIMSKA P., Starość wyzwaniem dla współczesności, „Niebieska Linia” 2003, 5(28).
- KOŁODZIEJ W., Bio-psycho-społeczne funkcjonowanie osób starszych a społeczne stereotypy i uprzedzenia dotyczące starzenia się i starości, w: A. NOWICKA (red.), Wybrane problemy osób starszych, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls” 2010, s. 55-72.
- KRACIK J., Być starym dawno temu, „Tygodnik Powszechny” 2000, nr 1-2(39-40), s. 39-40.
- LE GOFF I. Człowiek średniowiecza, Warszawa–Gdańsk: Volumen–Marabut 1996.

³¹ B. SZATUR-JAWORSKA, P. BŁĘDOWSKI (red.), *System wsparcia osób starszych w środowisku zamieszkania. Przegląd sytuacji, propozycja modelu*, Warszawa: Rzecznik Praw Obywatelskich 2016, s. 5.

- MAGIERA E., Relacje między pokoleniami na przestrzeni wieków, w: B. BUGAJSKA (red.), *Młodość i starość. Integracja pokoleń*, Szczecin: Wydawnictwo ZAPOL 2010.
- MARIAŃSKI J., Kondycja moralna społeczeństwa polskiego: hipotezy wstępne, „Społeczeństwo” 10(2000), nr 1(37), s. 163-185.
- MAZUREK F.J., *Godność osoby ludzkiej podstawą praw człowieka*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2001.
- MEAD M., *Kultura i tożsamość. Studium dystansu międzypokoleniowego*, tłum. J. Hołówka, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2000.
- MIDGLEY M., *Pochodzenie etyki*, tłum. W.J. Bober, w: P. SINGER (red.), *Przewodnik po etyce*, oprac. wyd. polskiego J. Górnicka, Warszawa: Książka i Wiedza 1998.
- MINOS G., *Historia starości*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Volumen 1995.
- NAWROCKA J., *Społeczne doświadczenie starości: stereotypy, postawy, wybory*, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls” 2013.
- NICOLE-URBANOWICZ J., Ageizm i dyskryminacja ze względu na wiek, „Niebieska Linia” 2006, 6(47).
- OSSOWSKA M., *Normy moralne*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2000.
- PAWŁOWSKA R., *Samotność człowieka – rozważania teoretyczne*, w: R. PAWŁOWSKA, E. JUNDZIŁ (red.), *Pedagogika człowieka samotnego*, Gdańsk: Wydawnictwo Gdańskiej Wyższej Szkoły Humanistycznej 2006.
- PIKUŁA N.G., *Godność osoby starszej w nauczaniu Jana Pawła II*, w: S. STEUDEN, M. STANOWSKA, K. JANOWSKI (red.), *Starzenie się z godnością*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2011, s. 47-56.
- PIKUŁA N.G., *Poczucie sensu życia osób starszych. Inspiracje do edukacji w starości*, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls” 2015.
- PIKUŁA N.G., *Zdrowie i aktywność społeczna jako determinanty jakości życia osób starszych*, w: A.A. Zych (red.), *Poznać, zrozumieć i zaakceptować starość*, Łask: Over Group 2012, s. 313-326.
- PILCH T. (red.), *Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku, t. II*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak” 2003.
- SERAFIN I., *Odkrywanie codzienności ludzi starszych drogą do ich (z)rozumienia*, w: A.A. ZYCH (red.), *Poznać, zrozumieć, zaakceptować starość*, Łask: Over Group 2012, s. 69-108.
- SĘK H., KACZMAREK Ł., *Życie z godnością w zdrowiu i chorobie*, „Czasopismo Psychologiczne” 15(2009), nr 2.
- STAWROWSKI Z., *Aksjologiczne podstawy konstytucji. Komisja ds. aksjologii Konstytucji, Rzecznik Praw Obywatelskich 2006*, <http://www.vop.gov> [dostęp: 07.10.2016].
- SZATUR-JAWORSKA B., BŁĘDOWSKI P. (red.), *System wsparcia osób starszych w środowisku zamieszkania. Przegląd sytuacji, propozycja modelu*, Warszawa: Rzecznik Praw Obywatelskich 2016.
- TIMONEN V., *Ageing Societies: A Comparative Introduction*, Maidenhead: McGraw-Hill 2008.
- VARDY P., GROSCH P., *Etyka. Poglądy i problemy*, tłum. J. Łoziński, Poznań: Zysk i S-ka 1995.

- WHOQOL, Measuring Quality of Life, www.who.int/mental_health/media/68.pdf [dostęp: 17.10.2016].
- Zakład Ubezpieczeń Społecznych, <http://www.zus.pl/default.asp?p=1&id=52> [dostęp: 19.09.2016].
- ZYCH A., Leksykon gerontologii, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls” 2007.
- ŻYWCZOK A., Poszanowanie godności człowieka – „klucz” pedagogicznego autorytetu, w: D. EKIERT-OLDROYD (red.), Współczesny nauczyciel w koncepcjach pedagogicznych i praktyce edukacyjnej, „Chowanna” 1(26)(2006), s. 70-84.

GODNOŚĆ OSOBY STARSZEJ
W NOWEJ RZECZYWISTOŚCI SPOŁECZNEJ

S t r e s z c z e n i e

W czasach dynamicznych przemian społeczno-kulturowych i obyczajowych problem godności ludzkiej staje się przedmiotem zainteresowań etyków i pedagogów. Konflikty, nieporozumienia i wzrost patologii społecznych prowadzą do dylematów aksjologicznych i podważania norm moralnych. W sytuacji zaniku autorytetów i deprecjacji zalet osobistych istnieje potrzeba uświadomienia społeczeństwu, że godność ludzka jest podstawą społecznego i moralnego funkcjonowania człowieka. Istnieją grupy społeczne szczególnie narażone na utratę godności, co zdeterminowane jest wieloma czynnikami biopsychospołecznymi. Zwłaszcza osoby starsze, niepełnosprawne doświadczają negatywnych sytuacji godzących w ich poczucie wartości i przynależności społecznej. Zanik autorytetu osób starszych szczególnie jest widoczny w najmniejszej komórce społecznej, jaką jest rodzina.

Słowa kluczowe: godność; osoba starsza; etyka; wartość; normy moralne.

